

Centraal Planbureau
Planbureau voor de Leefomgeving

Effecten op
economie
en milieu

Hoofdstuk 13
bijlage
VVD

**Keuzes in Kaart
2013-2017**

*Een analyse van tien
verkiezingsprogramma's*

13.1 VVD

Deze paragraaf geeft een gedetailleerd overzicht van de door de VVD voorgestelde maatregelen en hun effecten op de overheidsfinanciën. De bedragen zijn ex ante, in prijzen 2012 en betreffen allemaal afwijkingen ten opzichte van het basispad zoals weergegeven in de Nederlandse economie tot en met 2017.⁴³

13.1.1 Ombuigingen VVD

De VVD buigt 29,6 mld euro in 2017 om op de collectieve uitgaven.

Arbeidsvoorwaarden collectieve sector

- De nullijn voor de ambtenarensalarissen in 2014 leidt tot een ombuiging van 1,1 mld euro in 2017. Daarnaast leidt de nullijn in de zorg in 2013 en 2014 tot een beperkte ombuiging op een deel van de ambtenarensalarissen. Beide maatregelen hebben geen structureel effect. (VVD_029)

Openbaar bestuur

De VVD bezuinigt 2,1 mld euro op de bestuur- en apparaatkosten bij Rijk, lokaal bestuur en zbo's zoals UWV (inclusief een tijdelijk besparingsverlies van ruim 20%). Deze ombuigingen hebben vooral betrekking op de functie openbaar bestuur, maar slaan ten dele ook neer bij de functies veiligheid (bijvoorbeeld Dienst Justitiële Inrichtingen en ondersteuning voor de rechtspraak), defensie (bijvoorbeeld defensie telematica organisatie) en bereikbaarheid (Rijkswaterstaat), waardoor bij de functie Openbaar bestuur een besparing van 1,7 mld euro resteert.

- Bij het rijk en zbo's worden de uitgaven bij het openbaar bestuur taakstellend met 0,5 mld euro beperkt. De VVD wil het aantal ambtenaren verminderen en de inhuur van externen beperken. (VVD_311)
- Bij het lokaal bestuur wil de VVD 1,2 mld euro korten op het gemeente- en provinciefonds. De VVD wil de efficiency van de waterketen verbeteren, provincies opschalen en gemeenten samenvoegen. (VVD_079)

⁴³ Merk op dat de genoemde bruto bedragen niet altijd direct gerelateerd zijn aan de budgettaire omvang van de specifieke beleidswijzigingen. De reden is dat bij wijzigingen ten opzichte van het Begrotingsakkoord 2013 technisch niet de netto wijziging is ingeboekt, maar een dubbele boeking heeft plaatsgevonden: enerzijds de volledige terugboeking van het betreffende onderdeel uit het Begrotingsakkoord 2013 en anderzijds de boeking van een eventueel alternatief beleidsvoorstel.

Veiligheid

- Een deel van de korting op het apparaat slaat neer bij de uitvoerende diensten van de ministeries van Veiligheid en Justitie en Binnenlandse Zaken van 0,3 mld euro in 2017. (VVD_311)
- De VVD legt een taakstellende korting op politie en justitie op van 0,1 mld euro in 2017. (VVD_219)

Defensie

- Een beperkt deel van de apparaatkorting slaat neer bij defensie. (VVD_311)

Bereikbaarheid

- De VVD bezuinigt 0,1 mld euro in 2017 op regionaal openbaar vervoer. Hiermee wordt een maatregel uit het Begrotingsakkoord teruggedraaid. (VVD_083)
- Daarnaast leidt de apparaatkorting tot een beperkte besparing op de functie bereikbaarheid (met name Rijkswaterstaat). (VVD_311)

Milieu

- De VVD bespaart 0,3 mld euro in 2017 en 1,2 mld euro structureel door het afschaffen van de SDE+-subsidies. Deze maatregel hangt samen met afschaffen van de SDE+-heffing en invoeren van een verplichting om hernieuwbare energie op te wekken. (VVD_316)
- De VVD kort op het budget voor de aankoop, de inrichting en het beheer van natuurgebieden en groene recreatieve gebieden rondom steden. Daarmee worden de maatregelen uit het Begrotingsakkoord teruggedraaid. De besparing die hiermee wordt bereikt bedraagt 0,2 mld euro. (VVD_084)
- De VVD verlaagt het revolverend fonds stelt voor energiebesparing en groene investeringen. Deze maatregel heeft een positief EMU effect van 0,1 mld euro. (VVD_221)

Onderwijs

- De gratis schoolboeken worden teruggedraaid zonder compensatie via de WTOS. Dit leidt tot een besparing van 0,3 mld euro. (VVD_072)
- De VVD kort 0,2 mld euro op het budget voor zorgleerlingen. (VVD_069)
- De regeling impulsgebieden wordt afgeschaft. Hierdoor wordt 0,2 mld euro bezuinigd op achterstandsmiddelen voor scholen in specifieke postcodegebieden. (VVD_215)
- De publieke bekostiging voor deelnemers ouder dan 30 jaar in het mbo onderwijs wordt stopgezet. Dit leidt tot een besparing van 0,2 mld euro. (VVD_216)
- Maatschappelijke stages worden afgeschaft. Dit bespaart 0,1 mld euro. (VVD_074)
- De VVD kort 0,1 mld euro op het hoger onderwijs. (VVD_217)
- In het hoger onderwijs wordt een sociaal leenstelsel ingevoerd, waarbij de basisbeurs en aanvullende beurs in zowel de bachelor- als de masterfase worden vervangen door een lening. Deze maatregel geldt alleen voor nieuwe gevallen. Dit leidt tot een bezuiniging van 0,1 mld euro in 2017 en 1,0 mld euro structureel. (VVD_070)

- De VVD zet de ov-studentenkaart om in een ov-trajectkaart. Dit levert structureel 0,1 mld euro op. (VVD_073)

Zorg

- De VVD bespaart 2,9 mld euro op de extramurale AWBZ. De aanspraak op begeleiding wordt overgeheveld van de AWBZ naar de WMO, dus naar gemeenten. Aangenomen dat gemeenten beter maatwerk kunnen leveren is gerekend met een doelmatigheidswinst van 5%. Echter, de VVD kort het budget met 50%, welke een afname van de hoeveelheid verleende zorg betekent. Voor persoonlijke verzorging gaat de norm voor gebruikelijke zorg omhoog van 60 minuten naar 150 minuten per week. Dat betekent dat de hoeveelheid verleende zorg met 20% afneemt. De budgetten worden dienovereenkomstig gekort. (VVD_037, 042)
- In de thuiszorg wordt 1,1 mld euro bespaard. De aanspraak op huishoudelijke hulp verdwijnt als zodanig. Voor maatwerk voor zware gevallen blijft binnen de WMO een voorziening bestaan. (VVD_035, 036)
- De intramurale AWBZ wordt omgevormd tot een kernvoorziening. Door extramuralisatie van de overige zorg met een indicatie voor zorgzwaarte 1-3 en van verpleging en verzorging met indicatie voor zorgzwaarte 4 krijgen alleen de zwaardere patiënten dus nog toegang tot de kernvoorziening. De aanspraak op ouderenzorg is niet op basis van een verzekerd recht maar op basis van het compensatiebeginsel. De uitvoering is daarom ook niet in handen van individuele zorgverzekeraars maar van een landelijk opererend zelfstandig bestuursorgaan. De besparing bedraagt 1,1 mld euro. (VVD_047, 049, 051)
- Op de jeugdzorg bespaart de VVD 0,3 mld euro. De jeugdzorg wordt ontschot door alle zorg vanuit verschillende domeinen over te hevelen naar gemeenten. De tarieven worden scherper vastgesteld. Toegang tot de gesloten jeugdzorg wordt strikter. (VVD_041, 303)
- Overige maatregelen in de AWBZ besparen 0,3 mld euro. De aanspraak op AWBZ zorg voor mensen met een IQ tussen de 70 en 80 wordt ingeperkt. Hergebruik van scootmobiel, rolstoel, enzovoorts wordt verplicht. De regeling voor het Valys-vervoer wordt versoberd. (VVD_039, 045, 053, 361)
- Het verder uitwerken van het stelsel van gereguleerde marktwerking bespaart 1,0 mld euro in 2017 en structureel 1,4 mld euro. Door convenanten en aanpassing van het MBI wordt de volumeontwikkeling van de ziekenhuizen en de curatieve GGZ teruggebracht naar 2% per jaar. Dit levert 0,7 mld euro aan ombuigingen op. Door concentratie van de top-referente zorg (10% korting op de academische component), het anders berekenen van het geneesmiddelen vergoedingen systeem (GVS), een scherpere inkoop van medische technologie en dure geneesmiddelen en het harmoniseren van de duur van medische opleiding naar EU normen kan nog eens 0,2 mld euro omgebogen worden in 2017 en 0,4 mld euro structureel. (VVD_063, 066, 068, 210, 211, 355)
- De VVD bespaart voor 0,3 mld euro op het basispakket door een het toepassen van een stringenter pakketbeheer. (VVD_358, 359)
- De VVD introduceert bovenop het bestaande eigen risico van 350 euro nog een procentueel eigen betaling van 50% van de uitgaven tot een maximum van 150 euro.

De opbrengst hiervan is 1,1 mld euro. Daarnaast worden uitgaven van de huisartsenzorg onder het eigen risico gebracht. Dit brengt 0,4 mld euro op. Daar tegenover worden de eigen betaling in de GGZ afgeschaft en de eigen betalingen voor ligdagen in het ziekenhuis teruggedraaid. De totale toename van de eigen betalingen in de curatieve zorg bedraagt 1,3 mld euro. (VVD_056, 057, 059, 060)

- Landelijke inkomensregelingen voor chronisch zieken en gehandicapten worden gedecentraliseerd naar gemeenten. De compensatie voor het eigen risico voor chronisch zieken en gehandicapten (CER) en de uitkering uit hoofde van de Wet Tegemoetkoming Chronisch Zieken en Gehandicapten (WTCG) worden afgeschaft, een ombuiging van 0,6 mld euro. Om de gemeenten in staat te stellen deze nieuwe taak uit te voeren wordt het WMO budget met 0,2 mld euro verhoogd. Per saldo nemen de zorguitgaven af met 0,4 mld euro. In dit kader wordt ook de bijzondere ziektekostenaf trek voor de loon- en inkomstenbelasting afgeschaft, de opbrengst daarvan wordt geboekt onder de lastenverzwaringen. (VVD_043, 058, 100)
- De honoraria van medisch specialisten worden verlaagd met 0,1 mld euro. Een tweejarige nullijn voor cao's in de zorg heeft een tijdelijk drukkend effect op de uitgaven. (VVD_029, 360)
- De ombuigingsmaatregelen in de curatieve zorg overlappen elkaar voor een deel waardoor de besparingen 0,3 mld euro lager uitvallen. (VVD_350)

Sociale zekerheid

- Snellere en grotere verhoging AOW-leeftijd: in 2013 en 2014 wordt het basispad gevolgd, maar daarna volgt in één stap verhoging tot 66 jaar in 2015, en daarna met stappen van vier maanden per jaar tot 67 in 2018. Door aanpassing van de koppeling aan de levensverwachting, bereikt de AOW-leeftijd de leeftijd van 68 jaar in 2022, 69 jaar in 2027 en 69 jaar en 9 maanden in 2040. Met de snellere verhoging wordt - rekening gehouden met meer uitgaven voor het langer doorbetalen van uitkeringen - netto 1,5 mld euro extra bespaard in 2017. De structurele opbrengst bedraagt 2,5 mld euro. (VVD_021)
- De VVD beperkt de duur van de WW uitkering tot maximaal twaalf maanden met een vervolguitkering van maximaal zes maanden. De opbouw van de WW wordt verlaagd naar 0,5 maand per jaar. Herhaalwerkloosheid wordt beperkt. De maatregelen samen leveren een besparing op van 1,3 mld euro in 2017 en 1,4 mld euro structureel. (VVD_004, 008, 009)
- De VVD gaat uit van het civielrechtelijk repressief ontslagstelsel uit het Begrotingsakkoord en voegt daar twee versoepelingen aan toe. Ten eerste wordt de opzegtermijn voor dienstverbanden korter dan vijf jaar verlaagd naar één maand. Ten tweede wordt de Flex-wet verruimd: vijf opeenvolgende contracten binnen een periode van vijf jaar zijn toegestaan. Deze versoepelingen hebben geen effect op het EMU-saldo. (VVD_004)
- Zorgtoeslag beperken: de normpremie voor de zorgtoeslag wordt niet langer bepaald aan de hand van werkelijke premies van zorgpolissen, maar wordt forfaitair vastgesteld. Daarbij wordt gerekend met 1% volumegroei en circa 2,2% prijsinflatie (gekoppeld aan de prijs van het bruto binnenlands product). De besparing bedraagt 0,7 mld euro in 2017. (VVD_001)

- Zorgtoeslag: doorzetten beperking zorgtoeslag in 2016 en 2017: de beperking uit het laatste regeerakkoord wordt hiermee voortgezet. De besparing bedraagt 0,7 mld euro in 2017. (VVD_201)
- Verlagen Bijstand: de WWB-toeslag voor alleenstaande ouders wordt afgeschaft. De Bijstandsuitkering voor alleenstaande ouders wordt daarmee gelijk aan die van alleenstaanden, namelijk 70% van het minimumloon. Hiermee wordt 0,4 mld euro bespaard. Zie ook bij intensiveringen. (VVD_022 , 024)
- VVD schaft de WSW af voor nieuwe instroom en vormt deze om tot een stelsel van loondispensatie. Daarnaast wordt de subsidie per plaats voor de huidige sw-plekken verlaagd. De besparing bedraagt 0,5 mld euro in 2017 en loopt op tot 0,9 mld euro structureel. (VVD_011)
- VVD verlaagt de uitkeringshoogte van de AO-uitkeringen (WAO, WAZ, IVA, WGA en WAJONG) naar 70% van het laatstverdiende loon / wettelijk minimum loon. De bezuiniging bedraagt 0,5 mld euro in 2017 en 0,4 mld euro structureel. Voor zowel WAZ als WAO geldt dat geen sprake is van een structurele ombuiging. (VVD_015)
- Kindgebonden budget: De inkomensgrens vanaf waar het kindgebonden budget wordt afgebouwd, wordt verlaagd van 28 dzd naar 19 dzd euro. De extra toeslagen voor kinderen in de leeftijd 12 t/m 17 jaar worden geschrapt. Tot slot worden de bedragen voor het eerste en tweede kind gelijkgetrokken. Alles bij elkaar wordt 0,4 mld euro minder uitgegeven. (VVD_023, 025, 026, 028)
- VVD kort het re-integratiebudget met 0,8 mld euro. Na correctie voor uitverdieneffecten resteert een besparing van 0,4 mld euro. (VVD_016)
- Verlagen kinderbijslag: de bedragen kinderbijslag voor kinderen van 6 t/m 17 jaar worden geleidelijk verlaagd. Ze worden gelijk gesteld aan het bedrag voor kinderen van 0 t/m 5 jaar. Hiermee wordt 0,3 mld euro bespaard in 2017, en 0,6 mld euro structureel. (VVD_027)
- Kinderbijslag: kinderbijslag geldt vanaf 2015 nog slechts voor maximaal twee kinderen. De besparing bedraagt 0,3 mld euro. (VVD_206)
- VVD verlaagt de netto AOW naar 50% voor AOW'ers die met drie of meer ongehuwde volwassenen samenwonen. De besparing bedraagt 0,2 mld euro in 2017 en 0,3 mld euro structureel. (VVD_205)
- VVD neemt het wetsvoorstel modernisering Ziektewet over. De besparing bedraagt 0,2 mld euro in 2017 en 0,3 mld euro structureel. Dit wetsvoorstel was nog niet opgenomen in het basispad. (VVD_302)
- VVD vergroot de stimulans om de verdien capaciteit te benutten in de WGA. De voorwaarde voor loonaanvulling voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten wordt aangescherpt (voortaan alleen bij volledige benutting resterende verdien capaciteit). De besparing bedraagt 0,2 mld euro structureel. (VVD_017)
- VVD schaft de kinderopvangtoeslag af voor niet-werkende ouders. De besparing bedraagt 0,2 mld euro. (VVD_031)
- VVD schaft de langdurigheidstoeslag in de WWB af en vervangt deze door een langdurigheidskorting. De besparing bedraagt 0,2 mld euro. (VVD_202)

- VVD draait het belasten van de reiskostenvergoeding terug. Hierdoor neemt het premieplichtig inkomen af, waardoor ook de WW- en WAO-aanspraken afnemen. De resulterende ombuiging loopt op tot 0,2 mld euro. (VVD_207)
- Sociale zekerheid: alle uitkeringen behalve de AOW worden vanaf 2016 gekoppeld aan de inflatie (en niet aan de lonen). Hiermee wordt 0,2 mld euro bespaard in 2017. (VVD_030)
- VVD beperkt de WAJONG tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. De besparing is 1,4 mld euro structureel. In 2017 is hiervan 0,1 mld euro gerealiseerd. (VVD_012)
- VVD schaft de IOAW en IOAZ af. De besparing bedraagt 0,1 mld euro. (VVD_006)
- VVD voert een huishoudinkomenstoets in de bijstand in. Dit leidt tot een ombuiging van 0,1 mld euro. (VVD_013)
- VVD past de regelgeving rondom alimentatie zo aan dat meer alimentatie wordt betaald. Hierdoor dalen de bijstandsuitgaven met 0,1 mld euro. (VVD_081)
- VVD houdt drie maanden bijstandsuitkering in wanneer onvoldoende wordt meegewerkt bij het vinden van werk. De bezuiniging bedraagt 0,1 mld euro. (VVD_203)
- VVD beperkt de duur van een ANW-uitkering tot maximaal een jaar. De besparing is 0,1 mld euro structureel. (VVD_034)
- Doorwerking WGA: de verlaging van de WW-duur naar 1 jaar (VVD_004) werkt door naar de uitgaven aan gedeeltelijk arbeidsongeschikten. De ombuiging bedraagt 0,1 mld. (VVD_010)

Overdrachten aan bedrijven

- De VVD buigt 0,6 mld euro in 2017 om op het gebied van subsidies. Het betreft een algemene subsidietaakstelling en gaat daarmee niet alleen om subsidies naar bedrijven, maar ook om subsidies naar bijvoorbeeld het maatschappelijke middenveld. (VVD_089)

Internationale samenwerking

- De VVD bezuinigt 2,7 mld euro op ontwikkelingssamenwerking (met uitzondering van noodhulp). De VVD handhaaft de lidmaatschappen van internationale organisaties zoals de VN en de Wereldbank, maar schrapt de bijdrage (0,2 mld euro) aan het Europees Ontwikkelingsfonds. (VVD_085)

Uitgaven overig

- De VVD bezuinigt 0,3 mld euro op de publieke omroep. (VVD_087)
- Het afschaffen van pbo's leidt tot een verlaging van de uitgaven met 0,2 mld euro. (VVD_218)
- De niet-belastingmiddelen van de overheid worden vergroot door: hogere kartelboetes (0,1 mld euro), het verhogen van de heffings- en invorderingsrente (0,1 mld euro), hogere boetes voor het te laat betalen van de motorrijtuigenbelasting (0,1 mld euro) en het veilen van vergunningen voor de exploitatie van internetkansspelen. (VVD_088, 308, 224, 080)
- De VVD kort 0,1 mld euro op cultuursubsidies. (VVD_094)

Tabel 13.1 Ombuigingen in 2017, ex ante, mld euro

Maatregelen	Bedrag
Arbeidsvoorwaarden collectieve sector	1,1
Nullijn collectieve sector (VVD_029)	1,1
Openbaar bestuur	1,7
Rijk en zbo's (VVD_311)	0,5
Lokaal bestuur (VVD_079)	1,2
Veiligheid	0,3
Apparaatkorting Rijk: deel Veiligheid (VVD_311)	0,3
Taakstelling politie en justitie (VVD_219)	0,1
Defensie	0,0
Bereikbaarheid	0,1
Regionaal ov (VVD_083)	0,1
Milieu	0,6
Afschaffen SDE+ (VVD_316)	0,3
Ombuiging natuur (VVD_084)	0,2
Overig (VVD_221)	0,1
Onderwijs	1,1
Eigen bijdrage schoolboeken (VVD_072)	0,3
Korting budget zorgleerlingen (VVD_069)	0,2
Opheffen regeling impulsgebieden (VVD_215)	0,2
Invoering leeftijdsgrens 30 jaar voor bekostiging mbo (VVD_216)	0,2
Overig (VVD_070, 073, 074, 213, 214, 217)	0,4
Zorg	8,6
Extramurale AWBZ (VVD_037, 042)	2,9
Thuiszorg (VVD_035, 036)	1,1
Intramurale AWBZ (VVD_047, 049, 051)	1,1
Jeugdzorg (VVD_041, 303)	0,3
Overig AWBZ (VVD_053, 039, 045, 361)	0,3
Uitbreiden gereguleerde marktwerking (VVD_063, 066, 068, 210, 211, 355)	1,0
Stringenter pakketbeheer (VVD_358, 359)	0,3
Eigen betalingen (VVD_056, 057, 059, 060)	1,3
Afschaffing CER, verhogen budget WMO (VVD_043, 058, 100)	0,4
Honoraria medisch specialisten, nullijn zorg (VVD_360, 029)	0,1
Overlap (VVD_350)	-0,3
Sociale zekerheid	11,8
Verhoging AOW-leeftijd (VVD_021)	4,3
Beperking WW (VVD_004, 008, 009)	1,3
Beperking zorgtoeslag (VVD_001)	0,7
Beperken doelgroep zorgtoeslag (VVD_201)	0,7
WWB-toeslag alleenstaande ouders (VVD_022)	0,6
Afschaffing WSW (VVD_011)	0,5
Verlaging AO-uitkeringen (VVD_015)	0,5
Overig stroomlijnen kindregelingen/armoedeval (VVD_022, 023, 025, 026)	0,5
Ombuiging re-integratie (VVD_016)	0,4
Verlaging kinderbijslag (VVD_027)	0,3
AKW afnemend naar aantal kinderen (VVD_206)	0,3
Verlaging AOW-samenwonenden (VVD_205)	0,2
Modernisering Ziektewet (VVD_302)	0,2
Afschaffing KOT niet-werkende ouders (VVD_031)	0,2
Langdurigheidskorting bijstand (VVD_202)	0,2
Lagere aanspraak WW/WAO door behoud reiskostenvergoeding (VVD_207)	0,2

Koppeling uitkeringen (exclusief AOW) aan CPI vanaf 2016 (VVD_030)	0,2
Overig (VVD_006, 010, 012, 013, 017, 034, 081, 203)	0,7
Overdrachten aan bedrijven	0,6
Taakstelling subsidies (VVD_089)	0,6
Internationale samenwerking	2,7
Ombuiging ontwikkelingssamenwerking (VVD_085)	2,7
Overige uitgaven	
Bezuiniging publieke omroep (VVD_087)	0,3
Afschaffen PBO's (VVD_218)	0,2
Niet-belastingmiddelen (VVD_088, 308, 224, 080)	0,3
Taakstelling cultuursubsidies (VVD_094)	0,1
Totaal	29,6

13.1.2 Intensiveringen VVD

De VVD trekt 7,4 mld euro in 2017 uit voor extra collectieve uitgaven.

Veiligheid

- De VVD vergroot het budget voor politie met 0,6 mld euro in 2017. (VVD_310)

Bereikbaarheid

- De VVD investeert 0,3 mld euro in 2017 in wegen en spoor. (VVD_115)
- De VVD investeert 0,2 mld euro in 2017 in het Infrastructuurfonds, met name op wegen. Hiermee wordt een maatregel uit het Begrotingsakkoord teruggedraaid. (VVD_114)

Onderwijs

- De VVD intensificeert 0,4 mld euro op scholing van leraren in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en het mbo. Daarnaast wordt 0,1 mld euro beschikbaar gesteld voor mentoring van startende docenten. (VVD_105, 106)
- De VVD investeert 0,2 mld euro in de uitbreiding van voor- en vroegschoolse educatie. (VVD_101)
- De VVD zet 0,2 mld euro in voor prestatiebeloning in het primair en voortgezet onderwijs. (VVD_107)
- In het hoger onderwijs worden de opbrengsten uit het sociaal leenstelsel gebruikt voor het gelijkmatig afschaffen van de langstudeermaatregel (0,1 mld euro in 2017 en 0,4 mld euro structureel) en voor een kwaliteitsimpuls door middel van prestatieafspraken van 0,1 mld euro in 2017 en 0,6 mld euro structureel. Het sociaal leenstelsel wordt ook toegankelijk voor studenten die een tweede studie volgen. (VVD_071, 113, 309)
- De VVD stelt 0,1 mld euro beschikbaar voor extra taal- en rekenonderwijs voor achterstandsleerlingen. (VVD_102)
- Voor de aanpak van voortijdig schoolverlaten door middel van intensieve begeleiding door coaches wordt 0,1 mld euro uitgetrokken. (VVD_104)
- Op het terrein van wetenschap wordt 0,1 mld euro geïnvesteerd in het versterken van fundamenteel onderzoek. (VVD_109)

- In de institutionele sfeer wil de VVD prestatiebekostiging in het primair onderwijs invoeren, waarbij de bekostiging van scholen afhankelijk wordt gemaakt van Cito-scores. De eindtoets basisonderwijs wordt verplicht. Ook wil de VVD toegankelijke informatie verschaffen over de kwaliteit van basisscholen aan ouders van leerlingen met een lage sociaaleconomische achtergrond. (VVD_110, 111, 112)

Zorg

- De VVD trekt extra geld uit voor de eerstelijns en tweedelijnszorg in de buurt. Enkele behandelingen tegen verslavingen en stoornissen blijven in het collectief verzekerde ZVW pakket. (VVD_225, 226 en 227)

Sociale zekerheid

- Kindgebonden budget: De inkomensgrens vanaf waar het kindgebonden budget wordt afgebouwd, wordt verlaagd van 28 dzd naar 19 dzd euro. De extra toeslagen voor kinderen in de leeftijd 12 t/m 17 jaar worden geschrapt. Tot slot worden de bedragen voor het eerste en tweede kind gelijkgetrokken. Alles bij elkaar wordt 0,4 mld euro minder uitgegeven. (VVD_023, VVD_025, VVD_026, VVD_028)
- Kinderopvangtoeslag verhogen: de toeslagpercentages voor het eerste kind worden verhoogd en de toeslag wordt langzamer afgebouwd. De kinderopvangtoeslag bouwt af tot nul bij een verzamelinkomen van circa 160.000 euro. De extra uitgaven bedragen 0,3 mld euro. (VVD_095)
- AOW: de koopkrachtaanvulling voor AOW'ers (MKOB) wordt verhoogd in 2015 zodat de uitgaven met 0,2 mld euro toenemen. (VVD_401)
- De uitkeringshoogte van de WW wordt in de eerste drie maanden verhoogd naar 80%. Een intensivering van 0,1 mld in 2017. (VVD_005)
- VVD intensiveert 0,1 mld euro in bijzondere bijstand. (VVD_096)
- VVD stelt 0,1 mld euro beschikbaar voor no-risk polissen en job coaches voor mensen met grote afstand tot de arbeidsmarkt. Na correctie voor inverdieneffecten resteert een intensivering van 0,1 mld euro. (VVD_098)
- Er is sprake van weglek naar toeslagen, oplopend tot in totaal 0,1 mld euro in 2017 en 0,2 mld euro structureel. (VVD_006, 011, 012, 013, 015, 034, 202, 203)

Overdrachten aan bedrijven

- Het budget voor matching ten behoeve van het achtste kaderprogramma van de Europese Unie wordt met 0,1 mld euro opgehoogd. (VVD_108)

Tabel 13.2 Intensiveringen in 2017, ex ante, mld euro

Maatregelen	Bedrag
Arbeidsvoorwaarden collectieve sector	0,0
Openbaar bestuur	0,0
Veiligheid	0,6
Intensivering politie (VVD_310)	0,6
Defensie	0,0
Bereikbaarheid	0,5
Intensivering wegen en spoor	0,3
Intensivering Infrastructuurfonds	0,2
Milieu	0,0
Onderwijs	1,3
Scholing leraren (VVD_105, 106)	0,5
Uitbreiding voor- en vroegschoolse educatie (VVD_101)	0,2
Prestatiebeloning (VVD_107)	0,2
Overig (VVD_071, 102, 104, 109, 110, 111, 112, 113, 309)	0,4
Zorg	0,1
Ontschotten zorg in de buurt en overig (VVD_227, 225, 226)	0,1
Sociale zekerheid	4,8
Verhoging AOW-leeftijd (VVD_021)	2,8
Kindgebonden budget (VVD_022, 024)	1,1
Verhoging kinderopvangtoeslag (VVD_095)	0,3
Verhoging MKOB (VVD_401)	0,2
Overig (VVD_005, 006, 011, 012, 013, 015, 034, 096, 098, 202, 203)	0,4
Overdrachten aan bedrijven	0,1
Verhoging budget kaderprogramma EU (VVD_108)	0,1
Internationale samenwerking	0,0
Overige uitgaven	0,0
Totaal	7,4

13.1.3 Lasten VVD

De VVD verlaagt de lasten netto met 6,3 mld euro in 2017. Het gaat hier om de beleidsmatige lastenontwikkeling op EMU-basis (blo). De lastenverlaging is de resultante van een lastenverlichting van 6,6 mld euro voor gezinnen en een lastenverzwaring van 0,4 mld euro voor bedrijven.

Milieu

- De VVD verlicht de lasten met 0,3 mld euro in 2017 (1,2 mld euro structureel) door het afschaffen van de SDE+-heffing. Deze maatregel hangt samen met afschaffen van de SDE+-subsidies en invoeren van een verplichting om hernieuwbare energie op te wekken. (VVD_316)

Inkomen en arbeid

- Verhogen arbeidskorting: de maximale arbeidskorting wordt verhoogd met 330 euro in 2014, 1110 euro in 2015, 1250 euro in 2016 en 1290 euro vanaf 2017. Daarnaast wordt de afbouw van de arbeidskorting voor hogere inkomens in 2014 afgeschaft. Samen een lastenverlichting voor gezinnen van 8,2 mld euro in 2017. (VVD_129, VVD_131, VVD_403)
- Hogere belastingtarieven box 1: de compensatie uit het Begrotingsakkoord voor de hogere btw-tarieven, via lagere belastingtarieven in box 1, wordt teruggedraaid. Dit is een lastenverzwaring voor gezinnen van 2,7 mld euro. (VVD_130)
- Afschaffen restant vitaliteitspakket: de overgebleven delen van het vitaliteitspakket worden afgeschaft, met uitzondering van de verhoging van de arbeidskorting. De overgangsregeling voor levensloopspvaarders wordt gehandhaafd. De lastenverzwaring bedraagt 1,1 mld euro voor gezinnen en 0,8 mld euro voor bedrijven. (VVD_137)
- Alle maatregelen - (lease)auto, fiets en ov - uit het Begrotingsakkoord 2013 ten aanzien van het belasten van de vergoedingen voor het woon-werkverkeer worden teruggedraaid. Dit betreft een lastenverlichting van 1,8 mld euro. (VVD_117, 118, 119, 120)
- Loondoorbetaling WW terugdraaien: de WW-hervorming uit het Begrotingsakkoord, waarbij werkgevers de eerste zes maanden WW gaan betalen, wordt teruggedraaid. Dit is een lastenverlichting voor bedrijven van 1,0 mld euro. (VVD_151)
- Terugdraaien vergroeningspakket: het vergroeningspakket uit het Begrotingsakkoord wordt teruggedraaid. Dat laatste betekent een lastenverzwaring van 0,3 mld euro voor gezinnen en 0,6 mld euro voor bedrijven. (VVD_116)
- Kindgebonden budget: de verlaging van de bijstand voor alleenstaande ouders (zie VVD_022) wordt gecompenseerd door het kindgebonden budget voor alleenstaande ouders te verhogen met 2.800 euro per jaar. (VVD_024)
- Algemene heffingskorting: de algemene heffingskorting wordt verhoogd met 80 euro vanaf 2015. Dit kost 0,9 mld euro. (VVD_400)
- De snellere verhoging AOW-leeftijd vanaf 2015 leidt tot 0,6 mld euro hogere lasten in 2017, doordat een groter deel van de 65- en 66-jarigen AOW-premie gaat betalen. Zie ook onder 'Ombuigingen'. (VVD_021)
- Beperken aftrek specifieke zorgkosten: de belastingaftrek voor specifieke zorgkosten wordt versoberd, een lastenverzwaring voor gezinnen van 0,5 mld euro. (VVD_138)
- De VVD versobert het Witteveen kader door de maximale pensioenopbouw te verlagen met 0,05%-punt in 2014. Deze maatregel komt bovenop de versoberingsmaatregelen van het Witteveen kader uit het Begrotingsakkoord. Deze maatregel leidt tot een toename van de lasten voor gezinnen met 0,5 mld euro in 2017 (VVD_136).
- Afschaffen alleenstaande ouderkortingen: de alleenstaande ouderkorting en de aanvullende alleenstaande ouderkorting worden afgeschaft. De lastenverzwaring voor gezinnen bedraagt 0,5 mld euro. (VVD_024)
- Verhogen ouderenkorting: de ouderenkorting wordt verhoogd, de alleenstaande ouderenkorting wordt verlaagd en de inkomensgrens wordt vanaf 2013 verhoogd.

Dit is samen een lastenverlichting voor gezinnen die oploopt 0,4 mld euro in 2017. (VVD_124, 125)

- Verhogen inkomensafhankelijke combinatiekorting: deze heffingskorting wordt verhoogd vanaf 2015. Dit is een lastenverlichting voor gezinnen van 0,3 mld euro. (VVD_128)
- Afschaffen aftrek levensonderhoud kinderen: de belastingaftrek voor uitgaven voor levensonderhoud van kinderen wordt afgeschaft. De lastenverzwaring voor gezinnen bedraagt 0,2 mld euro. (VVD_139)
- De VVD schaft de aftrekbaarheid van provisies voor tussenpersonen bij afsluiten van lijfrentes af. Dit betekent een lastenverzwaring van 0,1 mld euro. (VVD_143)
- Jonggehandicaptenkorting: de heffingskorting voor personen met (recht op) een Wajong-uitkering blijft uitsluitend behouden voor degenen die werken. Dit is een lastenverzwaring voor gezinnen van 0,1 mld euro. (VVD_144)
- Maatregelen starters koopmarkt. De VVD verlengt de aflossingstermijn voor starters tot 35 jaar en geeft hen de eerste 5 jaar de mogelijkheid het volledige rentebedrag (op basis van aflossingsvrij) af te trekken. Daarnaast wil de VVD dat het mogelijk blijft om meer dan 100% van de waarde van de woning te lenen (loan-to-value ratio). De VVD wil daarbij loan-to-value ratio's van 104% toestaan. Daarnaast wil de VVD dat het mogelijk wordt voor kredietverstrekkers om bij het bepalen van de maximale verhouding tussen de hypothecaire lening en het inkomen (loan-to-income ratio) leeftijdsdifferentiatie toe te passen en de inkomensperspectieven mee te wegen. Het budgettaire effect van deze maatregelen is in 2017 nog nihil. (VVD_122)
- Afdrachtsvermindering onderwijs: de VVD stelt 0,1 mld euro extra beschikbaar voor het verlichten van de lasten van bedrijven met werknemers die onderwijs volgen. (VVD_145)
- Afschaffen ouderschapsverlofkorting: de heffingskorting voor ouders die ouderschapsverlof opnemen en die er in inkomen op achteruit gaan, wordt afgeschaft. Dit is een lastenverzwaring voor gezinnen van 0,1 mld euro. (VVD_141)
- Verhogen arbeidskorting: de opbrengst van de beperking van de hypotheekrente-aftrek wordt teruggesluisd via een verdere verhoging van de arbeidskorting, een lastenverlichting van 0,1 mld euro in 2017 en 5,4 mld euro structureel. Daarnaast wordt op de lange termijn de arbeidskorting verhoogd via koppeling aan de verhoging van de AOW-leeftijd. Structureel betekent dit een lastenverlaging van 2,5 mld. (VVD_121, VVD_404)

Vermogen en winst

- Maatregelen huurmarkt. De VVD staat toe dat voor zittende huurders met een bruto inkomen tussen de inkomensgrens voor de huurtoeslag en 43.000 euro de huren jaarlijks met 3% boven inflatie mogen stijgen. Daarnaast verhoogt de VVD de heffing voor verhuurders vanaf 2014, waardoor het EMU-saldo in 2017 met 0,8 mld euro verbetert. (VVD_090)
- Verhogen heffingskorting box 3: het belastingvrij vermogen wordt vanaf 2015 verhoogd naar 36.000 euro, een lastenverlichting voor gezinnen van 0,4 mld euro. (VVD_147)

- De VVD verlaagt het tarief in de eerste schijf van de vennootschapsbelasting met 1%, waardoor de lasten met 0,2 mld worden verlicht. (VVD_149)
- De VVD verhoogt de MKB-winstvrijstelling met 0,1 mld euro. (VVD_229)
- Uitbreiding van de tante Agaath-regeling verlicht de lasten met 0,1 mld euro. (VVD_146)
- De VVD verruimt het vrijgestelde bedrag dat mag worden geschonken ten behoeve van de financiering of aankoop van een huis wordt verruimd naar 100.000 euro en laat de voorwaarden ten aanzien van familiebanden voor zo'n schenking vervallen. De budgettaire effecten hiervan zijn nihil. (VVD_148)

Overig

- Per 2013 wordt de overdrachtsbelasting afgeschaft voor starters. Deze maatregel heeft een negatief budgettair effect van 0,2 mld euro in 2017 (VVD_150).
- De VVD schaft vanaf 2014 de PBO heffingen af. Dat betekent een lastenverlichting van 0,2 mld euro (VVD_218)
- Structurele oploep woningmarktmaatregelen: De woningmarktmaatregelen van de VVD hebben na 2017 nog additionele budgettaire effecten. (VVD_090, VVD_122, VVD_150) De doorwerking van dit pakket van maatregelen leidt op lange termijn tot een additioneel negatief budgettair effect van 0,9 mld euro in 2040 (VVD_920, VVD_921).

Tabel 13.3 Lastenmutaties t.o.v. basispad in 2017, ex ante, mld euro

Maatregelen	Bedrag
Milieu	-0,3
Omzetting SDE+ (VVD_316)	-0,3
Inkomens en arbeid	-5,6
Verhoging arbeidskorting (VVD_129, 131, 403, 402)	-8,9
Verhoging IB-tarieven (VVD_130)	2,7
Afschaffen restant vitaliteitspakket (VVD_137)	1,9
Onbelaste reiskostenvergoeding (VVD_117, 118, 119, 120)	-1,8
WW-premie/6 maanden-WW doorbetaling (VVD_151)	-1,0
Terugdraaien vergroeningspakket (VVD_116)	0,9
Verhoging AHK (VVD_400)	-0,9
Verhoging AOW-leeftijd (VVD_021)	0,6
Aftrek specifieke ziektekosten (VVD_138)	0,5
Versobering Witteveenkader (VVD_136)	0,5
Afschaffing alleenstaande ouderenkorting (VVD_024)	0,5
Verhoging ouderenkorting (VVD_124, 125)	-0,4
Verhoging IACK (VVD_128)	-0,3
Afschaffing levensonderhoud kinderen (VVD_139)	0,2
Koppeling uitkeringen (exclusief AOW) aan CPI (VVD_030)	0,2
WWB-toeslag alleenstaande ouders (VVD_022)	-0,2
Overig (VVD_121, 122, 141, 142, 143, 144, 145)	0,2

Vermogen en winst	0,0
Hogere verhuurdersheffing (VVD_090)	0,8
Verhoging heffingskorting box 3 (VVD_147)	-0,4
Verlaging vpb-tarief (VVD_149)	-0,2
Overig (VVD_229, 146)	-0,2
Overig	-0,5
Afschaffen ovb starters (VVD_150)	-0,2
Afschaffen PBO-heffing (VVD_218)	-0,2
Overig (VVD_920, 921)	0,0
Totaal lastenmaatregelen (blo)	-6,3
w.v. gezinnen	-6,6
bedrijven	0,4
buitenland	0,0

Niet-EMU-lastenontwikkeling

De niet-EMU-lasten nemen netto met 2,2 mld euro toe in 2017. De niet-EMU-lasten kunnen gezien worden als een correctie op de lastenontwikkeling in 2017 op EMU-basis om tot de lastenontwikkeling te komen zoals die door gezinnen en bedrijven wordt ervaren.

Intertemporele schuiven worden meegenomen omdat een lastenverzwaring in 2017 in deze gevallen (ten dele) wordt gecompenseerd door een lastenverlichting na 2017. De overige niet-EMU-lasten betreffen kosten voor bedrijven of gezinnen die het gevolg zijn van overheidsbeleid, maar geen directe gevolgen hebben voor het EMU-saldo.

- Als gevolg van de aanpassing van de eigen betalingen en het collectief verzekerde pakket AWBZ en Zvw gaan burgers voor hun zorg 2,3 mld euro meer betalen.
- Intertemporeel: een deel van de lastenverzwaring van 1,1 mld euro voor gezinnen als gevolg van het afschaffen van het restant vitaliteitspakket (zie onder 'Lasten') omvat een tijdelijk effect van 0,6 mld euro. Het afschaffen van de vitaliteitspaarregeling leidt op korte termijn tot een stijging van de belastingopbrengsten. Op de lange termijn staan daar echter lagere belastingopbrengsten tegenover, doordat ook de belastbare uitkeringen van spaartegoeden lager worden. Na correctie van de EMU-relevante lasten voor intertemporele schuiven resulteert de lastenontwikkeling zoals die over de gehele levensduur wordt ervaren (VVD_137). De EMU-relevante lastenstijging van de versobering van het Witteveen kader van 0,5 mld euro omvat een tijdelijk effect van 0,3 mld euro. De beperking van de fiscale aftrekbaarheid van pensioenpremies leidt op korte termijn tot een stijging van de belastingopbrengsten. Op de lange termijn staan daar echter lagere belastingopbrengsten tegenover, doordat ook de belastbare pensioenuitkeringen lager worden. Na correctie van de EMU-relevante lasten voor intertemporele schuiven resulteert de lastenontwikkeling zoals die over de gehele levensduur wordt ervaren. (VVD_136, 315)
- De VVD vervangt de SDE+ door een equivalente verplichting voor de opwekking van hernieuwbare energie. Deze maatregel levert een niet-EMU-relevante lastenverzwaring van 0,3 mld euro in 2017 op en 1,2 mld euro structureel. Daarnaast intensificeert de VVD de verplichting voor het opwekken van hernieuwbare energie tot 14% (Europese definitie). Tevens komt er een verplichting voor het meestoken van biomassa in kolencentrales van 20% en wordt de structuurvisie wind op land uitgevoerd. Deze

maatregel levert een niet-EMU-relevante lastenverzwaring van 0,6 mld euro in 2017 op (0,9 mld euro structureel). (VVD_316)

Tabel 13.4 Niet-EMU-lastenmutaties t.o.v. basispad in 2017, ex ante, mld euro

Maatregelen	Bedrag
Zorg (VVD_035, 036, 037, 042, 043, 049, 053, 056, 057, 058, 059, 060)	2,3
Intertemporeel (VVD_136, 137, 315)	-0,9
Milieu (VVD_316)	0,9
Totaal niet-EMU-lastenontwikkeling	2,2
w.v. gezinnen	
bedrijven	

13.1.4 Overzicht maatregelen klimaat en energie VVD

- De VVD bespaart 0,3 mld euro in 2017 (1,2 mld euro structureel) door het afschaffen van de SDE+-subsidies. Deze maatregel hangt samen met afschaffen van de SDE+-heffing en invoeren van een verplichting om vanaf 2020 14% van de energie (Europese definitie) duurzaam op te wekken. (VVD_316_e);
- De VVD verlicht de lasten met 0,3 mld euro in 2017 (1,2 mld euro structureel) door het afschaffen van de SDE+-heffing. Deze maatregel hangt samen met afschaffen van de SDE+-subsidies en invoeren van een verplichting om vanaf 2020 14% van de energie (Europese definitie) duurzaam op te wekken. (VVD_316_c,d);
- De VVD vervangt de SDE+ door een equivalente verplichting voor de opwekking van duurzame energie. Deze maatregelen leveren een niet-EMU-relevante lastenverzwaring van 0,3 mld euro in 2017 op (1,2 mld euro structureel). (VVD_316_f,g);
- De VVD intensificeert de verplichting voor het opwekken van duurzame energie tot 14% (Europese definitie). Tevens komt er een verplichting voor het meestoken van biomassa in kolencentrales van 20% en wordt de structuurvisie wind op land uitgevoerd. Deze maatregelen leveren een niet-EMU-relevante lastenverzwaring van 0,6 mld euro in 2017 op (0,9 mld euro structureel). (VVD_316_a,b)

13.1.5 Overzicht maatregelen natuur VVD

Tabel 13.5 geeft een overzicht van alle geanalyseerde maatregelen. Naast de relevantie van de maatregelen voor biodiversiteit en beleving, zijn het budgettaire effect voor het rijk en het (eventuele) effect op de lastendruk voor de landbouw weergegeven. In de teksten onder de tabel worden de maatregelen kort toegelicht.

Tabel 13.5 Geanalyseerde maatregelen, bedragen in mld euro's per jaar

Nummer	Maatregel	Relevant voor biodiversiteit	Relevant voor beleving	Uitgaven overheid natuur	Lastenverzwaring landbouw
VVD_084	Terugdraaien natuurmaatregelen Begrotingsakkoord	x	x	-0,2	
VVD_075	Subsidies recreatie		x	-0,025	
	PAS, hydrologie	x		0,025	
	Opgesteld vermogen windenergie		x	zie energie en klimaat	

VVD_084: Grotendeels terugdraaien natuurmaatregelen Begrotingsakkoord

- Met deze maatregel kort de VVD op het budget voor de aankoop en de inrichting van natuurgebieden en de recreatief groene gebieden rondom steden. Daarnaast neemt met deze maatregel het budget af voor natuurbeheer, het beheer van landschapselementen buiten de EHS, het beheer recreatiegebieden rondom steden, het agrarisch natuurbeheer en de vergoedingen voor het toegankelijk houden van natuur en recreatiegebieden.
- Deze maatregel bepaalt in sterke mate de negatieve effecten bij biodiversiteit en de belevingswaarde van natuur en landschap.

VVD_075: Publieksvoorlichting en organisatiekosten van Staatsbosbeheer

- De VVD beëindigt de uitgaven op de begroting van EL&I waarmee openstelling en recreatie van Staatsbosbeheer (SBB) terreinen wordt gefinancierd, inclusief de organisatiekosten van SBB.
- Voor de belevingswaarde van natuur en landschap is het belangrijk dat gebieden toegankelijk zijn. Door het wegvallen van deze vergoedingen zullen de gebieden minder toegankelijk worden en zullen voorzieningen als prullenbakken, wandel/fiets/ruiterpaden en bankjes niet meer worden onderhouden. Dit heeft een nadelig effect op de belevingswaarde. Het is onduidelijk of met het opheffen van SBB de taken helemaal niet meer uitgevoerd zullen worden.

Programmatiese Aanpak Stikstof, hydrologie

- De VDD stelt jaarlijks 0,025 mld euro beschikbaar voor het uitvoeren van anti-verdrogingsmaatregelen uit de Programmatiese Aanpak Stikstof (PAS). Dit wordt gefinancierd uit de vrijgevallen gelden van maatregel (VVD_75).
- Het tegengaan van verdroging is gunstig voor biodiversiteit. Het positieve effect wordt echter beperkt door de bezuiniging op het beheer van natuurgebieden. Zonder instandhoudingsbeheer zijn antiverdrogingsmaatregelen minder effectief.

Opgesteld vermogen windenergie

- De VVD verhoogt het opgesteld vermogen windenergie van 4000 MW in 2020 naar een niveau van 6000 MW.

De verkiezingsprogramma's 2012 laten zien welke keuzes politieke partijen maken voor de jaren 2013-2017. De programma's tonen aan dat er echt iets te kiezen valt voor de komende kabinetsperiode. Hoe gaan we na de economische crisis de overheidsfinanciën weer op orde brengen en hoe snel? Verhogen we de AOW-leeftijd en beperken we de aftrek van de hypotheekrente, of juist niet? Hoe verminderen we de filedruk? Willen we klimaatverandering aanpakken en zo ja, hoe dan? Is het de moeite waarde om meer geld uit te geven aan onderwijs of innovatie? Hoeveel trekken we uit voor natuur? Hoe kunnen we de woningmarkt beter laten functioneren? Hoe gaan we om met de stijging van de kosten van de zorg?

In de aanloop naar de verkiezingen van 12 september 2012 hebben tien politieke partijen - VVD, PvdA, PVV, CDA, SP, D66, GroenLinks, ChristenUnie, SGP, DPK - gevraagd om een analyse van hun verkiezingsprogramma's. Het CPB heeft de economische effecten geanalyseerd, het PBL de effecten op milieu.

Dit is een uitgave van:

Centraal Planbureau (CPB)
Postbus 80510 | 2508 GM Den Haag
(070) 338 33 80 | www.cpb.nl | info@cpb.nl

Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)
Postbus 30314 | 2500 GH Den Haag
(070) 328 87 00 | www.pbl.nl | info@pbl.nl

Gedrukt door:
De Swart BV
Postbus 53184 | 2505 AD Den Haag
(070) 308 21 21 | www.kds.nl | info@kds.nl

Foto omslag: GPD | Stephanie Versteeg

Augustus 2012 | ISBN 978-90-5833-559-3

